

● فهرست ●

درس ۱ مبانی تحلیل متن ۷

درس ۲ سازه‌ها و عوامل تأثیرگذار در شعر فارسی ۲۸

درس ۳ واج‌آرایی، واژه‌آرایی ۴۲

درس ۴ تاریخ ادبیات پیش از اسلام و قرن‌های اولیه هجری .. ۵۰

درس ۵ هماهنگی پاره‌های کلام ۶۶

درس ۶ سجع و انواع آن ۸۰

درس ۷ سبک و سبک‌شناسی (سبک خراسانی) ۸۷

درس ۸ وزن شعر فارسی ۱۰۲

درس ۹ موازنه و ترصیع ۱۱۲

درس ۱۰ زبان و ادبیات فارسی در سده‌های پنجم و ششم .. ۱۲۳

درس ۱۱ قافیه ۱۳۵

درس ۱۲ جناس و انواع آن ۱۵۴

درس ۳ واج آرای، واژه آرای

- واج آرای و واژه آرای موضوع علم بدیع است.
- بدیع دو نمود **لفظی** و **معنوی** دارد.
- ۱. **بدیع لفظی:** آرایه‌هایی که به ظاهر واژه مربوط می‌شود، مانند: واج آرای، تکرار، اشتقاق، جناس، سجع، مُوازنه، تَرصیع و ...
- ۲. **بدیع معنوی:** آرایه‌هایی که به معنای واژه مربوط می‌شود؛ مانند: مراعات نظیر، تلمیح، تضمین، تضاد، تناقض، حس آمیزی، ایهام، ایهام تناسب، اغراق، حُسن تعلیل، اُسلوب معادله، لَفّ و نَشْر
- تکرار واج و واژه در زبان عادی، پسندیده نیست؛ اما در زبان ادبی تکرار بر جاذبه، کشش و گوش‌نوازی سخن می‌افزاید.

انواع تکرار

۱. تکرار واج (واج آرای)
۲. تکرار واژه (واژه آرای)
۳. تکرار کل عبارت یا جمله

واج آرای (نغمه حروف)

تعریف: تکرار یک واج (صامت یا مصوّت^۲) در سخن، به گونه‌ای که بر موسیقی و تأثیر آن بیفزاید.

★ **نکته:** شرط اساسی پیدایش واج آرای این است که تکرار یک واج در فاصله بسیار نزدیک به هم صورت بگیرد و محسوس باشد.

- ۱- بدیع معنوی را سال‌های آینده خواهیم خواند.
- ۲- مصوت‌ها به دو دسته کوتاه (ـِ) و بلند (ا، ی، و) تقسیم می‌شوند. سایر واج‌های زبان فارسی صامت هستند.

مثال:

- ۱ «خیزید و خز آرید که هنگام خزان است
باد خنک از جانب خوارزم وزان است»
(تکرار مصوت بلند «ا» و صامت‌های «خ» و «ز»)
- ۲ «پیش از اینت بیش از این اندیشه عشاق بود
مهرورزی تو با شهره آفاق بود»
(مصوت بلند «ی» و صامت «ش»)
- ۳ «رشته تسبیح اگر بگسست معذورم بدار
دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود»
(صامت «س»)
- ۴ «خوابِ نوشینِ بامدادِ رحیل
باز دارد پیاده را ز سبیل»
(مصوت کوتاه «ی»)

- ★ **نکته مهم:** ۱ واج آرای صامت‌ها از مصوت‌ها محسوس‌تر است.
- ۲ برخی واج‌ها با تکرار کم‌تر هم القای واج آرای می‌کنند؛ پس نمی‌توان تعداد و عدد دقیق برای واج‌ها مشخص کرد.

- **تمرین:** در کدام بیت واج آرای محسوس‌تر است؟ دلیل خود را بنویسید.
- ۱ سرورا بین بر سماع بلبلان صبح‌خیز
همچو سرمستان به بستان، پای کوب و دست‌زن
- ۲ ای تکیه‌گاه و پناه / زیباترین لحظه‌های / پرصمت و پرشکوه تنهایی و
خلوت من!

پاسخ: گزینه «۱» زیرا در این بیت تکرار واج صامت «س» را داریم و واج آرای صامت‌ها از مصوت‌ها محسوس‌تر است.

(نهایی خرداد ۱۴۰۳)

تمرین: با توجه به ابیات:

- (۱) خوابِ نوشینِ بامدادِ رحیل
باز دارد پیاده را ز سبیل
- (۲) پیش از اینت بیش از این اندیشهٔ عشاق بود
مهرورزی تو با ما شهرهٔ آفاق بود
- الف) تکرار واج در کدام بیت محسوس تر است؟
ب) این تکرار باعث آفرینش آرایهٔ می شود.
- پاسخ: الف) بیت «۲» ب) واج آرایی

واژه آرایی

تعریف: تکرار یک واژه بیشتر از یک بار در سخن را واژه آرایی (تکرار) می گویند.

- ★ نکته: ۱ در تکرار، واژه‌ها باید در معنی و مقولهٔ دستوری یکسان باشند؛ بنابراین واژه‌هایی مثل «خوار / خار» نمی‌توانند تکرار باشند. (منظور از یکسان بودن مقولهٔ دستوری، قرار گرفتن در سه دستهٔ «فعل، اسم و حرف» است). ۲ ردیف در شعر، تکرار محسوب می شود.

مثال

- ۱ پس هستی من ز هستی اوست
تا هستم و هست دارمش دوست
(تکرار هستی و هست)
- ۲ ای دریغا، ای دریغا، ای دریغ
کان چنان ماهی نهان شد زیر میغ
(تکرار دریغ)

۳ دل اگر خداشناسی همه در رخ علی بین

به علی شناختم من، به خدا قسم، خدا را
(تکرار خدا، علی)

۴ سر ارادت ما و آستان حضرت دوست

که هر چه بر سر ما می‌رود، ارادت اوست
(تکرار سر)

★ **نکته مهم:** دو واژه زمانی آرایه «تکرار» (واژه‌آرایی) دارند که دارای

معانی یکسان باشند؛ در غیر این صورت «جناس همسان» (تام) دارند.
مثال: «با زمانی دیگر انداز ای که پندم می‌دهی

کاین زمانم گوش بر چنگ است و دل در چنگ نیست»

دست

نوعی ساز

📌 **تمرین:** در کدام بیت، آرایهٔ واژه‌آرایی وجود ندارد؟ دلیل خود را

بنویسید.

۱) گر آمدم به کوی تو چندان غریب نیست

چون من در آن دیار هزاران غریب هست

۲) وفا را زاد مادر چون مرا زاد

جفا را زاد مادر چون تو را زاد

📌 **پاسخ:** گزینهٔ «۱» زیرا در این بیت «غریب» معانی متفاوتی دارد:

۱- عجیب، ۲- ناآشنا

⚠️ **توجه:** آن چه در تکرار اهمیت دارد، جنبهٔ موسیقایی و آوایی سخن

است، نه شکل نوشتاری واژگان.

آزمون تشریحی

۱- درست یا نادرست بودن عبارتهای داده شده را با توجه به ابیات زیر تعیین کنید.
(خارج از کشور ۱۴۰۲ - با تغییر)

«از گوشهٔ بامت سر پرواز ندارم ای کاش که مرغ دلم از بال و پرافتد دانی که به یک زخم چراغان نسپارم؟ خواهیم که سر و کار به زخم دگر افتد»

الف) در بیت دوم، آرایهٔ واژه‌آرایی وجود دارد.

ب) بیت اول با بیت «دل نیست کبوتر که چو برخاست نشیند / از گوشهٔ بامی که پریدیم، پریدیم» تضاد مفهومی دارد.

۲- در کدامیک از بیت‌های زیر، نمونه‌های واژه‌آرایی (تکرار) را حدس می‌زنید؟ دلیل خود را در انتخاب گزینهٔ صحیح بنویسید. (هماهنگ‌کشوری ۱۴۰۲)

۱) گرم باز آمدی محبوب سیم‌اندام سنگین دل
گل از خارم بر آوردی و خار از پای و پای از گل

۲) بتی دارم که چین ابروانش
حکایت می‌کند بتخانهٔ چین

۳- در کدامیک از بیت‌های زیر واج‌آرایی (نغمهٔ حروف) محسوس‌تر است؟
انتخاب خود را با دلیل بنویسید. (هماهنگ‌کشوری ۱۴۰۲)

۱) شاه شمشادقدان، خسرو شیرین‌دهنان
که به مژگان شکند، قلب همه صف‌شکنان

۲) خواب نوشین بامداد رحیل
باز دارد پیاده را ز سیل

۴- در بیت زیر، تکرار آگاهانهٔ واج موجب پدید آمدن آرایهٔ شده است.

«قصور عقل کجا و قیاس قامت عشق توهر قبا که بدوزی به قداداراک است»
۵- در کدامیک از موارد زیر، تکرار پسندیده نیست؟ دلیل خود را بنویسید.

۱) ای چشم تو دلفریب و جادو! در چشم تو خیره چشم آهو

۲) وقتی چشم باز کردم، چشم او را دیدم که در چشم من خیره شده بود.

۶- چرا واژه‌های مشخص شده در بیت زیر نمی‌توانند نمونه مناسبی برای واژه‌آرایی (تکرار) باشند؟

«برگ سفر ساز و زاد ره برگیر که عاقبت برود هر که او ز مادر زاد»

۷- کدام واژه در بیت زیر تکرار شده است؟

«همان خواه بیگانه و خویش را که خواهی روان تن خویش را»

پرسش‌های تستی

۱- کدام بیت به آرایه‌های «ایهام، ایهام تناسب، واج آرایی و استعاره مکنیه» آراسته شده است؟
(خارج از کشور ۱۴۰۲)

۱) آن چنان دور از لبش بگداختم، کز تاب درد

چون نی اندام نحیفم استخوانی بیش نیست

۲) دور از تو هر شب تا سحر، گوین چو شمع محفلم

تا خود چه باشد حاصلی از گریه بی حاصلم

۳) هر موی بر اعضای من، کوکو زند چون فاخته

هرگاه در دل یاد آن سرو خرامان بگذرد

۴) مردم چشم هنر از داغ او در خون نشست

گرچه مردم را طریق مردمی از یاد رفت

۲- کدام بیت با بیت زیر قرابت مفهومی دارد؟
(خارج از کشور ۱۴۰۲)

«گر تو گرفتارم کنی، من با گرفتاری خوشم

ور خوار چون خارم کنی، ای گل! بدان خواری خوشم»

۱) جفا پل بود، بر عاشق شکستی

وفا گل بود، بر دشمن فشانندی

۲) طرفه می‌دارند یاران، صبر من بر داغ و درد

داغ و دردی کز تو باشد، خوش تر است از باغ ورد

۳) تیر بلای او را، جز دل هدف نباشد

تیغ جفای او را، جز جان سپر نباشد

۴) گرم باز آمدی محبوب سیم اندام سنگین دل

گل از خارم بر آوردی و خار از پای و پای از گل

۳- در تمام گزینه‌های زیر، به جز گزینه آرایه «واژه‌آرایی» وجود دارد.

- (۱) عمر ما را مهلت امروز و فردای تو نیست
- (۲) من که یک امروز مهمان توام، فردا چرا؟
- (۳) خوش است خلوت اگر یار، یار من باشد
- (۴) نه من بسوزم و او شمع انجمن باشد
- (۱) پای استدالیان چوبین بود
- (۲) پای استدلایان چوبین بود
- (۳) پای چوبین سخت بی‌تمکین بود
- (۴) ای آسمان! چو دور ندیمانش دیده‌ای
- (۱) در دور خویش شکل مدور گرفته‌ای

۴- در کدام بیت، هر دو آرایه «نغمه حروف» و «واژه‌آرایی» وجود دارد؟

- (۱) در زلف تو بند بود داد دل ما
- (۲) بی عمر زنده‌ام من و این بس عجب مدار
- (۳) روز فراق را که نهد در شمار عمر؟
- (۴) نفس نفس اگر از باد نشنوم بویش
- (۱) در بند کمند بود داد دل ما
- (۲) بی عمر زنده‌ام من و این بس عجب مدار
- (۳) روز فراق را که نهد در شمار عمر؟
- (۴) نفس نفس اگر از باد نشنوم بویش
- (۱) زمان زمان چو گل از غم کنم گریبان، چاک
- (۲) خواهم شدن به میکده، گریان و دادخواه
- (۳) کز دست غم، خلاص من آن جا مگر شود

پاسخ آزمون تشریحی

- ۱- الف) درست، تکرار «زخم» (ب) درست
- ۲- گزینه ۱ در واژه‌های «خار و پای» واژه‌آرایی وجود دارد، اما در گزینه (۲) واژه «چین» معانی متفاوتی دارد: (۱) شکن و پیچ و تاب زلف، (۲) کشور چین
- ۳- گزینه ۱ زیرا در این بیت واج «ش» که صامت است تکرار شده و در گزینه (۲) واج «ی» که مصوت است و می‌دانیم واج‌آرایی صامت‌ها از مصوت‌ها محسوس‌تر است.
- ۴- واج «ق» - واج‌آرایی

۵- **گزینه ۲** زیرا تکرار در زبان عادی پسندیده نیست.

۶- زیرا معانی متفاوت دارند: (۱) توشه (۲) تولد، به دنیا آمدن

۷- خواه - «خویش» در مصراع اول به معنی «خویشاوند و آشنا» و در مصراع

دوم به معنی «خود» است. (جناس همسان دارند).

پاسخ پرسش‌های تستی

۱- **گزینه ۴** واج آرایبی صامت‌های «م، د، ر»

بررسی سایر آرایه‌ها: **ایهام** (مردم مصراع دوم: ۱) افراد (۲) مردمک چشم) /

ایهام تناسب (مردم مصراع اول: ۱) مردمک چشم (معنای مورد نظر) (۲)

افراد (با مردمی تناسب دارد.) / واج آرایبی «م» / **استعاره مکنیه** (چشم هنر)

(این آرایه‌ها را سال‌های بعد خواهیم خواند).

۲- **گزینه ۳** مفهوم سایر ابیات:

گزینه (۱): شکایت عاشق از بی‌مهری یار

گزینه (۲): تحمل سختی‌های راه عشق

گزینه (۴): کامروایی عاشق با وصال معشوق

۳- **گزینه ۴** در این گزینه «دور» معانی متفاوت دارد: (۱) حلقه (۲) گردش

۴- **گزینه ۱** واج آرایبی (نغمه حروف) در واج «ب»، «د» و واژه آرایبی «بند»،

«داد دل ما»

بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه (۲): واژه آرایبی: عمر / فاقد واج آرایبی

گزینه (۳): واژه آرایبی: نفس و زمان / فاقد واج آرایبی

گزینه (۴): واج آرایبی: «ا» / فاقد واژه آرایبی